

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6889>

Number: 54 , p. 153-163, Spring I 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

28.11.2016

25.03.2017

**KIRAAT FARKLILIKLARININ MEÂLLERE YANSIMASI:
HASAN BASRİ ÇANTAY VE KUR'AN YOLU
MEÂLLERİ ÖRNEĞİ**

*THE REFLECTION OF DIFFERENCES OF QIRAAT ON MEALS: FROM
EXAMPLE OF HASAN BASRİ ÇANTAY'S MEAL AND QUR'AN YOLU*

Yrd. Doç. Dr. Hacı Önen

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öz

Kıraat ilmi, Kur'an kelimelerinin okunuşu sırasında meydana gelen farklılıkları ele almaktadır. Ortaya çıkan Kıraat farklılıkları sonucu, bazı durumlarda âyetler, farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Tefsir ve Meâllerde bu durum göz önüne alınarak, kıraat farklılıklarına göre bazen âyetlerin farklı şekillerde yorumlandığını gözlemek mümkündür. Kur'an meâllerinde, âyetlerin anlamı verilirken kıraat farklılıklarının da göz önüne alınması, konuyla ilgili farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim adlı eseri ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı Kur'an Yolu Meâlinde bu durumu gözlemek mümkündür. Hasan Basri Çantay, âyetleri meâl ederken, bazen âyetteki kıraat farklılıklarını birlikte meâline yansıtmıştır. Bu durumda Hasan Basri Çantay, kıraatlardan birinin anlamını verdikten sonra, parantez içinde ikinci kıraatın anlamını vermiştir. Kur'an Yolu Meâlinde ise, genellikle ayetlerin sadece bir kıraata göre okunması göz önüne alınarak âyetler meâl edilmiştir. Bazen Hasan Basri Çantay, âyetleri meâl ederken ele aldığı âyeti sadece bir kıraata göre meâl etmektedir. Bu durumda Hasan Basri Çantay, bazen Asım kıraatı dışındaki kıraatları tercih ederken, bazen de Asım kıraatını baz alarak âyetleri meâl etmiştir. Kur'an Yolu Meâlinde de bazen Asım kıraatının tercih edildiği, bazen de Asım kıraatı dışındaki kıraatların göz önüne alınarak ayetlerin meâl edildiği görülmektedir. Bu makalede kıraat farklılıklarının meâle yansımaları açısından Hasan Basri Çantay'ın meâli ile Kur'an Yolu Meâli mukayeseli bir şekilde araştırma konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Meâl, Kur'an, Anlam, Âyet

Abstract

The discipline of qiraat investigates at differences of reading which is arise from reading of Quran. Sometimes the verses express at different meaning which is arise from differences of qiraat. It is taked into account this situation, in some cases it is possible to

observe that verses was interpreted differently in the tafseer and the meal. When it was given the meaning of verses, considering the differences of qiraat added at the topic different perspective. It is possible to observe this situation in the Hasan Basri Çantay's Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim and Kur'an Yolu Meâli which is prepared by Presidency of Religious Affairs. While Hasan Basri Çantay gives meaning of the verses, sometimes he reflects of differences of qiraats on his meal. In this case, after Hasan Basri Çantay gives meaning of qiraat, he gives meaning of other qiraat parenthetical. Generally the verses was given of meaning which is considered only one qiraat in the Kur'an Yolu Meâli. Sometimes Hasan Basri Çantay gives meaning of the verses considering only one qiraat. In this case, sometimes Hasan Basri Çantay prefers qiraat of Asım and sometimes he prefers outside of qiraat of Asım. In this case he gives meaning of the verses by qiraat preferring. Sometimes the verses is given meaning which is preferred qiraat of Asım and sometimes preferred outside of qiraat of Asım in Kur'an Yolu Meâli. It will be searched at reflection of differences of reading at meaning on Hasan Basri Çantay's Meal and Kuran Yolu Meâli comparatively in the paper

Keywords: Qiraat, Meâl, Quran, Meaning, Verse

GİRİŞ

Kur'an, farklı ilim dalları tarafından araştırma konusu yapılmış muciz bir kelimedir. Farklı ilim dallarının ortaya koyduğu farklı bakış açıları ile Kur'an'ı araştırmak, onun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Esasen Kur'an ile ilgili araştırma yapmanın temel amacı da onu, daha iyi anlamaktır.

Kur'an'ın daha iyi anlaşılması konusunda önemli katkılar sunan ilimlerden biri kıraat ilmidir. Kur'an'ın okunuşunu ve Kur'an kelimelerinde meydana gelen farklılıkları araştıran kıraat ilmi direkt Kur'an metniyle ilgili olması yönüyle önemlidir. Kıraat ilmini, Kur'an-ı Kerim'e ait kelimelerin eda (okunuş ve söyleniş) tarzlarıyla bunların çeşitlerini, ravilerine isnad ederek bildiren ilim şeklinde tarif edebiliriz. (Yüksel, 1996: 115)

Bilindiği gibi Kur'an, farklı kıraatlarla okunabildiği için, bazı âyetlerde değişik okuma biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak bazı âyetlerde kıraat farklılıkları mevcut olmakla beraber, Kur'an metni tamamen ihtilaf edilen bir metin değildir. Zira karîler büyük oranda Kur'an'ı aynı şekilde okumuştur. (Ünal, 2005: 132) Bununla birlikte biraz önce kıraat ilminin tarifinde de ifade ettiğimiz gibi kıraatlar arasındaki ihtilaflar bir realitedir.

Bilindiği gibi farklı şekillerde okunabilen metinler, bazı durumlarda farklı anlam-

lar ifade edebilmektedir. Zira farklı okunan bir metnin farklı anlamlar ifade etmesi de imkan dahilinde olur. Kıraat farklılıkları sonucu farklı vecihlerle okunan Kur'an âyetleri de bazen farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Böyle durumlarda kıraat farklılıkları, âyetlere anlam zenginliği kattığı gibi, tefsir ve meâl yazan müelliflere de farklı bir bakış açısı kazandırabilmektedir.

Kıraat farklılıklarını, Kur'an'ın anlamına etki eden kıraatlar ve Kur'an'ın anlamında her hangi bir etkisi olmayan kıraatlar şeklinde iki kısımda ele alabiliriz. Bu makalede biz Kur'an'ın anlamını etkileyen kıraat vecihlerini konu edindik.

Buna göre kıraat ilmi bir yönüyle Kur'an'ın okunuşu ile ilgilenen bir ilimdir. Bir başka boyutuyla kıraat ilmi, Kur'an'ın anlamını etkilemektedir. Sonuç olarak Kur'an lafızlarının okunuşundaki farklılıklar bazen âyetlerin anlamını etkilediğinden dolayı kıraatlar, Kur'an lafzının okunuş şeklini, telaffuzunu ilgilendirdiği gibi, belli ölçüde Kur'an'ın anlamını da ilgilendirmektedir. (Şimşek, 2002: 17)

Klasik tefsirlerde âyetler yorumlanırken kıraatların, âyetlerin anlamına etkisi göz önüne alınmıştır. Bu da Kur'an'ın anlam dünyasına çeşitli zenginlikler katmıştır. Kıraatların söz konusu özelliği düşünülerek meâllerde de kıraat farklılıklarının göz önüne alınma-

sı gerekmektedir. Meâl çalışması yapılırken kıraatların, âyetlerin anlamına etkisi bakımından göz önünde bulundurulması bir zorunluluktur.

Bu makalemizde kıraatların, âyetlerin meâllerine yansımaya biçimlerini incelemeye çalışacağız. Ülkemizde yapılmış bazı meâller, kıraatların âyetlerin anlamı üzerindeki etkisi düşünülerek yapılmaya çalışılmıştır. Biz de bu meyanda Hasan Basrı Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı meâli ile Diyanet Teşkilatının yayınladığı ve dört kişilik bir komisyonun hazırladığı *Kur'an Yolu Meâli* adlı eserlerde kıraat farklılıklarının meâle yansımaya biçimlerini mukayeseli bir şekilde ele almaya çalışacağız.

A-KIRAAT FARKLILIKLARININ ANLAMSAL DEĞERİ VE TEFSİR AÇISINDAN ÖNEMİ

Kıraat farklılıkları, Kur'an'ın okunması hususunda kolaylıklar sağladığı gibi, Kur'an'ın daha muciz hale gelmesini, belağat ve icaz yönüyle daha çok temayüz etmesini sağlamıştır. Çünkü kıraatlar sayesinde, yeni anlamlar veya aynı anlamın değişik vurguları elde edilmiştir.

Kıraat vecihlerinin farklılığı sonucunda murad-ı ilâhînin ortaya çıkması, mücmel olan bazı lafızların mübeyyen kılınması, âmm olan bazı lafızların başkası ile tahsisi; mutlak olan bir kıraatın bir başka kıraat vechi ile mukayyed kılınması ve müşkil olan mananın bir başkası ile açığa kavuşması sağlanmıştır. Ayrıca bu farklı okuyuşlarla, âyetteki muhtemel anlamlardan birinin tercih edilmesi; bir anlamın pekişmesi, tekamül etmesi veya âyetin ihtiva ettiği manada fikhî ve edebî yönlerden farklılıkların ortaya çıkması sağlanmıştır. (Ünal, 2005: 132)

Kıraat farklılıkları, bazı durumlarda âyetlerin anlamını etkilediği için, bir tür tefsir hükmünde sayılır. (Bazemül, 1413: 325) Bazı kıraat ihtilafları seslerin farklılaşmasından ibaret olduğu için, bütün kıraat farklılıklarının

âyetlerin anlamını etkilediğini söylemek mümkün değildir. O halde kıraatlar, tefsir ile ilişkili olması bakımından iki kısımda ele alınabilir:

a. Manaya tesir etmeyen kıraatlar: Bu kıraatlar, hareke ve harflerin telaffuzu konusundaki ihtilaflardır. Sözelimi medlerin uzatma miktarı, teshil, tahfif, imale, tahkik, cehr, hems gibi vecihler bu kısma girer. Bu okuyuşlar, insanlar için bir kolaylık olmakla beraber, âyetlerin anlamı konusunda her hangi bir etkiye sahip değildir. (Bazemül, 1413: 307)

b. Manayı etkileyen kıraatlar: Bu kıraatlar, kelimelerin harflerindeki ihtilaflar ile kelimelerin harekelerinde meydana gelen değişikliklerdir.

Kıraat ilmi, tefsir ve meâller açısından önemli bir kaynak olduğu için, bu ilmin tefsir ve meâl ile ilişkili olarak incelenmesi gerekmektedir. Meâller de âyetlerin anlamını açıkladığı için bir tür tefsir sayılmaktadır. Kıraatlar, âyetlere anlam zenginliği kazandırdığı için meâl ve tefsirlerin önemli kaynaklarından biridir.

Kıraat ilminde âyetlerin anlamına herhangi bir etkisi olmayan kıraatlar, usûl farklılıkları olarak isimlendirilir. Usul Farklılıkları: Kıraat ilminde iki veya daha fazla kıraat farklılığının, bir usûle göre, Kur'an'da geçen her yerde okunmasını ifade etmektedir. (Dağ, 201: 57) Sözelimi med, kasr, ihfa, izhar, teshil, imale gibi kıraat vecihleri usûl farklılıklarıdır. Kurrâ'nın ihtilaflarının büyük bir kısmı, yaklaşık yüzde sekseni usûl farklılıkları olup, bunların mana üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Geriye kalan yüzde yirmisinin mana üzerinde az veya çok etkisi vardır. (Çetin, 2005: 469)

Âyetlerin anlamını etkileyen kıraatlar, ferşî farklılıklar olarak isimlendirilmektedir. Ferşî farklılıklar, kelime yapılarında meydana gelen değişikliklerle ilgili kıraat vecihleridir. Sözelimi irab vecihlerindeki değişiklikler, fiillerin mazi, müzari ve emir kipleriyle

okunması, takdim-te'hir gibi konular ferşî farklılıklardır.

Bütün ferşî farklılıklar, âyete farklı anlamlar kazandırmayıp, ferşî farklılıkların bir kısmı âyetlerin anlamında etkili olmaktadır. Sözelimi gramere dayalı ihtilaflar âyetlerin anlamını etkilemektedir. Nahiv yönüyle ilgili bu ihtilaflar, fiillerde, isimlerde ve harflerde olmak üzere üç kısımdır. Cümlelerdeki fiillerin mazi, muzari ya da emir olarak değişikliğe uğraması veya fiilin malum ve meçhul olarak okunması, cümlenin anlamının değişmesine neden olmaktadır.

Anlama tesir eden kıraatlar, kelimelelerin harflerindeki ihtilaflar ile kelimelerin hareketlerinde meydana gelen değişiklikler sonucu ortaya çıkar. Sözelimi (مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ) (Fatıha, 1/4) âyetinde ki kıraat ihtilaflarında kelimenin yapısı değişmektedir. Bu âyette şu iki kıraat vechi mevcuttur:

a. Asım, Kisaî, Yakub ve Halef, bu âyeti med ile mâlik şeklinde okumuştur.

b. Geri kalan kıraat imamları âyeti elifsiz olarak melik şeklinde okumuştur.

Birinci kıraata göre malik, mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunan anlamına gelir. İkinci kıraate göre ise melik, kendi mülkünde memur olanlara emir ve nehiy konusunda tasarrufta bulunandır. (Bazemül, 1413: 326)

Söz konusu örnekten de anlaşıldığı gibi kıraat farklılıkları bazı durumlarda âyetlere anlam genişliği sağlayarak, tefsir ve meâl yazan düşünürlere yorum konusunda farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

B-ÇANTAY VE KUR'AN YOLU MEÂLLERİNDE KIRAAT FARKLILIKLARININ ÂYETLERİN ANLAMINA YANSIMASI

Kıraat ilmi, Kur'an'ın okunuşunu konu edindiği için bir yandan Kur'an'ın muhafazasını sağlamış, bir yandan da kıraatlar sonucu âyetlerin farklı şekillerde okunabilmesi Kur'an'ın anlaşılması konusuna da katkıda bulunmuştur.

Kıraat kitapları incelendiği zaman gö-

rüleceği gibi, bu kitaplarda Kur'an'ın okunuşu esas alınarak kıraat farklılıkları nakledilmiştir. Meâl ve tefsir çalışmaları yapan düşünürler ise, kıraat farklılıklarına mana açısından yaklaşmışlardır. Bu İslam bilginleri Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için kıraat farklılıklardan faydalanmıştır.

Hasan Basri Çantay'ın meâli incelendiğinde kıraat farklılıklarının bu meâle yansıdığı görülmektedir. Çantay, âyetleri meâl ederken bazen söz konusu âyetteki kıraat farklılıklarını birlikte meâline yansıtmaktadır. Bu durumda kıraatlardan birinin anlamını verdikten sonra, parantez içinde ikinci kıraatın anlamını vermektedir. Kur'an Yolu Meâlinde ise âyetlerin sadece bir kıraata göre okunması göz önüne alınarak âyetler meâl edilmiştir.

Çantay, âyetleri meâl ederken bazen ele aldığı âyeti sadece bir kıraata göre meâl etmektedir. Bu durumda müellif ya bir kıraatı tercih ederek âyeti meâl etmiş veya diğer kıraat farklılıklarını ele alma gereği duymamıştır. Bu durumda müellifimiz bazen Asım kıraatı dışındaki kıraatları tercih ederken, bazen de Asım kıraatını baz alarak diğer kıraatları âyetin manasına yansıtmamıştır. Kur'an Yolu Meâlinde söz edilen hususta Çantay'ın meâli ile benzerlik göstermektedir. Zira Kur'an Yolu Meâlinde bazen Asım kıraatın tercih edildiği, bazen de Asım kıraatı dışındaki kıraatların göz önüne alındığı görülmektedir.

Makalemizin bu bölümünde zikrettiğimiz hususları ayrı başlıklar altında, farklı örnekler ile açıklayarak, konuya açıklık kazandırmaya çalışacağız. Ayrıca farklı şekillerde varid olan kıraatları, kıraat imamlarına nibetleri açısından ele aldıktan sonra, kıraatların meâle yansımaya biçimlerini incelemeye çalışacağız.

1-Haber ve İnşa Şeklindeki Kıraatların Meâle Yansımaları

Arapçada cümleler genelde haber ve inşa şeklinde iki kısımda ele alınmaktadır. Arapçada doğru veya yalan olma ihtimali olan kelama haber, doğru ve yalana ihtimali olmayan kelama ise inşa denir. (Kılıç, 2005:

142)

Haber cümleleri, haber vermeyle alakalı cümleler olup bunlar, isim cümlesi olabileceği gibi, fiil cümlesi de olabilir. İnşa cümleleri ise, emir, nehiy, soru dua, nida gibi cümlelerdir.

İhtilafa neden okuyuşlar bazen haber, bazen de inşa cümlelerine tekabül etmektedir. Bu kıraat ihtilafları kısmen anlama etki etmektedir. Sözelimi Bakara sûresinin 125. âyetinde geçen (وَأَعْتَدُوا) kelimesi iki şekilde okunmuştur:

a. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamza, Kisaî, Ebu Cafer, Yakub ve Halef bu kelimeyi yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Nafi', İbn Âmir bu kelimeyi (وَأَعْتَدُوا) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 167)

Birinci kıraate göre (وَأَعْتَدُوا) fiili, emir kipinde olup, "edinin" anlamındadır. İkinci kıraate göre ise söz konusu kelime, fiili mazi olup, "edindiler" anlamındadır.

Hasan Basri Çantay da birinci kıraati tercih ederek bu âyeti şöyle meâl etmiştir: "Hani, Beyt-i şerifi (Kâbe'yi) insanlar için bir toplantı yeri ve emin bir mahal yapmıştık (hatırlayın). Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin. İbrahim ile İsmail'e de: Evimi tavaf edenler, (ibadet kastıyla orada kalanlar), rükû ve secde edenler (namaz kılanlar) için titizlikle temizleyin, diye kuvvetli bir emir vermiştik." (Çantay, 2011: 38)

Kur'an Yolu meâlinde de birinci kıraat tercih edilerek söz konusu âyet şöyle meâl edilmiştir: "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmail'e: 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler için ve secde edecekler için evimi temiz tutun.' diye talimat verdik." (Karaman vd. 2016: 38)

2-Fiillerin Sülasî ve Mezid Kalıplarla Okunmasının Meâle Yansımaları

Zaman ve şahıs göstererek bir eylem bildiren kelimelere fiil denilir. (Kılıç, 2005: 5)

Arapçada fiiller en az üç harfli olup, bu fiillerin yalın haline sülasî mücerred fiiller denir. Bu fiillere bir, iki veya üç harf ilave dildiği takdirde, sırasıyla bu fiillere sülasînin mezidi rubaî', sülasînin mezidi humasî ve sülasînin mezidi südasî fiiller denir. Sülasî mücerred bir fiile bir harf ilave dilerek üç bab (î'fal, tefî'l ve mufaa'le babları), iki harf ilave dilerek beş bab (İnfia'l, ifti'al, ifi'lal, tafau'l ve tefau'l babları) ve üç harf ilave edilerek dört bab (istifa'l, ifi'vval, ifi'al ve ili'lal babları) elde edilir.

Kökü üç harfli olan fiiller, harf ilavesiyle bu bablardan birine geçince, genellikle asıl anlamı değişip farklı anlamlar kazanmaktadır. Arapçada değişik manalar elde etmek için kelimeler değişik kalıplara nakledir. (Kılıç, 2005: 16) Kıraat imamlarının fiilleri farklı şekillerde, farklı bablara naklederek okumaları, bu fiillerin yeni anlamlar kazanması sonucunu doğurmuştur.

Kıraat farklılıkları sonucu bazı durumlarda fiiller, sülasî ve î'fal bablarında okunabilmektedir. Hasan Basri Çantay, fiil bablarının değişmesi sonucu oluşan anlam değişmelerini meâline yansıtmıştır. Bu durumu Bakara sûresinin 106. âyetinde görebiliriz. Söz konusu âyette (نَسَّهَا) fiili iki şekilde okunmuştur:

a. Nâfi', İbn Âmir, Asım, Hamza, Kisaî, Ebu Cafer, Yakub ve Halef bu fiili yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. İbn Kesir ve Ebu Amr ise bu fiili (نَسَّهَا) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 164)

Birinci kıraatta göre (نَسَّهَا) fiilinin anlamı unutturmadır. İkinci kıraatta göre ise, söz konusu fiil tehir etmek, ertelemek anlamına gelmektedir.

Çantay bu âyeti şöyle meâl etmiştir: "Biz, neshettiğimiz (hükümünü diğer bir âyetle değiştirdiğimiz) veya unuttuğumuz (geri bıraktığımız) bir âyetin yerine ya onun daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kemaliyle kadir olduğunu bilmedin mi? (Elbette bildin.)" (Çantay, 2011: 34)

Müellif, âyeti bu şekilde meâl ederek, iki kıraatten sadır olan anlamı âyetin anlamına yansıtmıştır. Bu yönüyle âyete anlam genişliği ortaya çıkmıştır. Burada iki kıraatın anlamını verirken bir anlamı parantez içinde vererek bu şekilde de anlaşılabilirliğini göstermiştir.

Kur'an Yolu Meâlinde ise söz konusu ayet şöyle meâl edilmiştir: "Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir." (Karaman vd. 2016: 16)

Kur'an Yolu Meâlinde, söz konusu ayetin meâlinde sadece birinci kıraat göz önüne alınmış, ikinci kıraat âyetin anlamına yansıtılmamıştır. Bu konuda Kur'an Yolu Meâli, Çantayın meâlinde var olan iki kıraati anlama yansıtma özelliğini göstermemiştir.

Kıraatlar sonucu fiiller bazen sülâsî ve tefi'l babında okunabilmektedir. Bu durumda ortaya çıkan anlamlar meâllere de yansımaktadır. Söz gelimi Bakara sûresinin 10. âyetinde geçen (يَكْذِبُونَ) fiili iki şekilde okunmuştur:

a. Asım, Hamza, Kisaî ve Halef bu fiili yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Nâfi', İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Ebu Cafer ve Yakub ise bu fiil (يَكْذَبُ) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 156)

Birinci kıraate göre münafıkların iman ettiklerine dair sözlerinin yalan olduğu ifade edilmektedir. Taberî'ye göre kizb, şek ve tekzibi kapsadığı için doğru kıraat budur. (Taberî, I, ts: 142)

Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır." İkinci kıraate göre anlam şöyle olur: "Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Yalanlamaları (İnkarları) sebebiyle de onlar için acı bir azap vardır."

Çantay bu âyeti şöyle meâl etmiştir: "Kalplerinde bir maraz vardır onların. Allah da marazlarını artırdı. Yalan söylemekte oldukları için onlara acılı bir azap vardır." (Çan-

tay, 2011: 14)

Çantay'ın "Yalan söylemekte oldukları için onlara acılı bir azap vardır." şeklindeki tercümesi onun birinci kıraatı tercih ettiğini gösterir. Buna göre Çantay, söz konusu fiilin sülâsî babta okunmasını esas almıştır.

Kur'an Yolu meâlinde de söz konusu ayet birinci kıraat gözetilerek şöyle meâl edilmiştir: "Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır." (Karaman vd. 2016: 2)

Kıraatlar sonucu bazen fiiller sülâsî ve mufaa'le babında okunabilmektedir. Söz gelimi Bakara sûresinin 191. âyeti iki şekilde okunmuştur:

a. Nâfi', İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Asım, Ebu Cafer ve Yakub bu âyeti şöyle okumuştur: (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ)

b. Hamza, Kisaî ve Halef ise bu âyeti (وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 167)

Birinci kıraata göre âyetin anlamı şöyle olur: "Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın." İkinci kıraate göre ise âyetin anlamı şöyledir: "Mescid-i Haram'da onlar sizi öldürmedikçe, siz de onları öldürmeyin."

Çantay, birinci kıraatı tercih ederek bu âyeti şöyle meâl etmiştir: "Onları (size harb açanları) yakalarsanız öldürün. Onları sizi çıkardıkları yerden (Mekke'de) çıkarın. Fitne, katlden beterdir. Onlar Mescid-i Haram yanında, orda sizinle düşüşünceye kadar, (yani düşüşmedikçe) siz de orada kendileriyle düşüşmeyin. Fakat (orada) sizi öldürürlerse siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir." (Çantay, 2011: 52)

Kur'an Yolu meâli' de söz konusu ayetin anlamı birinci kıraata uygun olarak şöyle verilmiştir: "Onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram civarında onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer size

karşı savaşmaya kalkıştırlarsa, o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir." (Karaman vd. 2016: 29)

Görüldüğü gibi hem Çantay meâlinde hem de Kur'an Yolu Meâlinde birinci kıraata göre söz konusu âyet meâl edilmiştir. Çantay mealinde *kâtele* fiili düvüşmek anlamında, Kur'an Yolu'nda ise aynı fiil, savaşmak anlamında kullanılmıştır.

Kıraatlar sonucu, bir fiil hem tefi'l hem de İfa'l vezninde kullanılabilir. Sözelimi Bakara sûresinin 132. âyetinde geçen (ذُصِّى) fiili de iki şekilde okunmuştur:

a. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamza, Kisaî, Yakub ve Halef bu fiili yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Nafi', İbn Âmir ve Ebu Cafer ise bu fiili (أُصِّى) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 110)

Birinci kıraata göre âyetin anlamı şöyle olur: "Bunu İbrahim de kendi oğullarına tavsiye etti." İkinci kıraata göre âyetin anlamı şöyle olur "Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti."

Çantay birinci kıraatı tercih ederek âyeti şöyle meâl etmiştir: "İbrahim bunu (aynı şeyi) oğullarına da tavsiye etti. (Torunu) Yakub da (öyle yaptı): Ey oğullarım! Allah sizin için (İslâm) dinini beğenip seçti. O halde siz de (başka değil) ancak müslümanlar olarak can verin, (dedi)." (Çantay, 2011: 39)

Kur'an Yolu Meâlinde de söz konusu âyet ikinci kıraat gözetilerek şöyle meâl edilmiştir: "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yakub da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş mü'minler olarak can verin.' dedi." (Karaman vd. 2016: 19)

Görüldüğü gibi Çantay, söz konusu âyetin meâlini Asım kıraatına uygun olarak yapmıştır. Kur'an Yolu Meâlinde ise söz konusu âyet, Nafi', İbn Âmir ve Ebu Cafer kıraatı gözetilerek meal edilmiştir.

3-İsimlerin Şekilsel Değişmesinin Meâle Yansıması

Kıraat imamları, bazen âyetin anlamına uygun olarak isimleri, anlam ve kalıp itibarıyla farklı olacak şekilde okumuştur. Söz gelimi Bakara sûresinin 208. âyetinde geçen (يَسْتَلِمُ) kelimesi iki şekilde okunmuştur:

a. Ebu Amr, İbn Âmir, Asım, Hamza, Yakub ve Halef bu ismi yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Nafi', İbn Kesir, Kisaî ve Ebu Cafer ise bu kelimeyi (يَسْتَلِمُ) şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 171)

Birinci kıraatta geçen *silm* kelimesi, İslam anlamında olduğu için âyetin anlamı şöyle olur: "Hep birlikte İslam'a girin." İkinci kıraatta geçen *selm* kelimesi, barış anlamında olduğu için bu kıraata göre âyetin anlamı: "Hep birlikte sulha girin." şeklinde olur. (Taberî, II, ts: 390)

Hasan Basri Çantay, Nafi', İbn Kesir, Kisaî ve Ebu Cafer'in kıraatını tercih ederek âyeti şöyle meâl etmiştir: "Ey iman edenler! Hep birden sulh-ı selama girin. Şeytanın adımlar ardına düşmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır." (Çantay, 2011: 56)

Kur'an Yolu meâlinde de aynı kıraat tercih edilmiş olup, söz konusu ayet şöyle meâl edilmiştir: "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın Şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık bir düşmanınızdır." (Karaman vd. 2016: 30)

Hem Çantay meâlinde hem de Kur'an Yolu Meâlinde Asım kıraatı dışındaki bir kıraat tercih edilmiştir. Her iki meâlde de Nafi', İbn Kesir, Kisaî ve Ebu Cafer'in kıraatı göz önüne alınarak söz konusu âyet meal edilmiştir.

4-İ'rabın Değişmesine Dayalı Kıraatların Meâle Yansıması

İ'rab, â'milin değişmesi ile lafzen ve takdire kelimesinin sonunun değişmesidir. Buna göre mu'reb, â'milin değişmesi ile son harekesi değişen kelimedir. (İbn Hişam, 2012: 142) Kelimenin i'rabının değişmesi ile cümle-

nin anlamı da değişir.

İrabin değişmesi ile oluşan kıraat vecihleri, âyetin farklı anlamlandırılması sonucunu doğurmaktadır. Sözelimi Nisa sûresinin 1. âyetinde geçen (الْأَرْحَامِ) kelimesi iki şekilde okunmuştur:

a. Kıraat alimlerinin geneli âyeti yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. İmam Hamza ise bu kelimeyi (الْأَرْحَامِ) şeklinde mecrur olarak okumuştur. (Danî, 2010: 78)

Birinci kıraate göre âyetin anlamı şöyledir: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”

İkinci kıraate göre âyetin anlamı şöyledir: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Allah’tan korkun ki siz ona ve rahimlere yemin ederek birbirinizden dilekte bulursunuz. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”

Çantay, birinci kıraatı göz önüne alarak âyeti şöyle meâl etmiştir: “Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan ve ondan da yine zevcesini vücuda getiren ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbiniz(e karşı gelmekten) çekinin. Kendisi(nin adını öne sürmek suretiyle) birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının. Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözetleyicidir.” (Çantay, 2011: 117)

Kur’an Yolu meâlinde de aynı kıraat tercih edilerek söz konusu âyet şöyle meal edilmiştir: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayet-

sizlikten sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde gözetleyicidir.” (Karaman vd. 2016: 76)

5-İsm-in Müfred veya Cemi’ Şeklinde Okunmasının Meâle Yansıması

Kıraat farklılıklarına dayalı olarak isimler bazen tekil veya çoğul olarak okunabilmektedir. Bazı kıraat imamları bir kısım kelimeleri tekil olarak okurken, bazıları ise bu kelimeleri çoğul olarak okumuştur. Bu tür kıraat farklılıkları isimlerde ortaya çıkmaktadır. Sözelimi Bakara sûresinin 285. Âyetinde (كُلٌّ أَمَرَ بِاللَّهِ وَمَلَأَتْ كَيْدَهُ وَكُتِبَ لَهُ) geçen (كُتِبَ) kelimesi iki şekilde okunmuştur:

a. Nâfi’, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Asım, Ebu Cafer, ve Yakub bu kelimeyi yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Hamza, Kisaî ve Halef ise bu kelimeyi (كُتِبَ) şeklinde okumuştur. (İbnü’l-Cezerî, 2005: 178)

Birinci kıraata göre ise âyetin anlamı şöyle olur: “Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler.” İkinci kıraata göre ise âyetin anlamı şöyle olur: “Her biri Allaha, meleklerine, kitaba, peygamberlerine iman ettiler.”

Çantay birinci kıraatı tercih ederek âyeti şöyle meâl etmiştir: “Onlardan her biri Allaha, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı.” (Çantay, 2011: 80)

Kur’an yolu meâlinde de aynı kıraat tercih edilmiş olup, söz konusu âyet şöyle meâl edilmiştir: “Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.” (Karaman vd. 2016: 48)

6-İsm-i Fail veya İsm-i Meful Sığıyla Okunan Kıraatların Meâle Yansıması

Kıraat farklılıklarının ortaya çıkan yönlerinden biri de ism-i fail olan bir ismin, ism-i mef’ul olarak okunabilmesidir. Aynı şekilde ism-i mef’ul olan bir isim, ism-i fail olarak da okunabilir. Şüphesiz bu farklı okumalar âyetin anlamına yansır.

Al-i İmran sûresinin 125. âyetinde geçen (مُسْتَوِمِينَ) kelimesi ism-i mef’ul olarak da okunmuştur:

a. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve Yakub bu kelimeyi yukarıdaki şekilde okumuştur.

b. Nâfi', Hamza, Kisaî, İbn Âmir, Ebu Cafer ve Halef ise bu kelimeyi (مُسْوَمِينَ) ism-i mef'ul şeklinde okumuştur. (İbnü'l-Cezerî, 2005: 178)

Bu kelime (مُسْوَمِينَ) şeklinde okunduğunda kendilerini işaretleyen anlamına gelir. Eğer (مُسْوَمِينَ) şeklinde okunursa, başkası tarafından işaretlenmiş anlamına gelir. (Taberî, IV, ts.: 142)

Çantay, Asım kıraatı dışındaki kıraatı tercih ederek âyeti şöyle meâl etmiştir: "Evet, siz sabır u (sebat) eder (itaatsızlıktan) sakınırsanız, bunlar (yani düşmanlar) da ansızın üzerinize gelecek olurlarsa Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle imdad edecektir." (Çantay, 2011: 80)

Kur'an yolu meâlinde de aynı kıraat tercih edilmiştir: "Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsızlıktan sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle size yardım eder."

7-Malum ve Meçhul Sığılarıyla Okunan Kıraatların Meâle Yansımaları

Arap dilinde fiil cümlesinde Failin gösterilip, gösterilmemesine göre fiiller iki kısma ayrılır. Faili zikredilmeyen fiile malum, faili zikredilen fiile ise meçhul fiil denmektedir. Fiil ve fail üzerine konan hareketlerle fiil malum veya meçhul okunabilmektedir.

Fiilin kimin tarafından yapıldığı, ne veya kiminle kaim olduğu belli ise, bu fiile ma'lum, fiilin kim tarafından yapıldığı ne veya kiminle kaim olduğu belli değilse bu fiile meçhul denir. (Kılıç, 2005: 103) Bir cümlede genelde fail gösterilirken, bazı nedenlerden dolayı gizlenmesi de mümkündür. Failin bilinmemesi veya failin gizlenmek istenmesi gibi nedenlerle bazı durumlarda fail zikredilmez. (Kılıç, 2005: 105)

Kıraat vecihlerinde de fiiller bazen malum veya meçhul okunabilmektedir. Bu durum âyetin anlamına da yansımaktadır. Sözelimi Tevbe süresinin 37. Ayetinde (يُضَلُّ) fiili üç türlü okunmuştur. (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ) بِهَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُجِلُّونَهُ عَامًا وَيُخَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُتَوَاطَوْا عَذَابَ مَا خَرَّمَ اللَّهُ فَيُجِلُّوا مَا خَرَّمَ

(اللهُ زَيْنٌ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ) "(Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığına sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."

a. Hafs, Hamza, Kisaî ve Halef söz konusu kelimeyi yukarıdaki gibi okumuştur. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Onunla, kâfir olanlar saptırılır."

b. Hamza ayeti يُضَلُّ şeklinde okumuştur. Buna göre ayetin anlamı "Allah, kâfir olanları sapıtıyor." şeklinde olur.

c. Diğer imamlar ise ayeti يُضَلُّ şeklinde okumuştur. Bu kelime izale etmek anlamında kullanılmaktadır. (Bazemül, 1413: 732)

Çantay, birinci kıraatı tercih ederek ayeti şöyle meâl etmiştir: "(Haram ayları) geciktirmek, ancak küfürde bir atış sebebiyledir. Onunla, kâfirler, şaşırılır, onlar bunu bir yıl helâl, bir yıl da haram sayarlar ki Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da (varsın) Allah'ın haram ettiğini helâl kılmak kılımış olsunlar. Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine güzel gösterildi. Allah o kâfirler güruhunu hidayete erdirmez." (Çantay, 2011: 280)

Kur'an yolu Meâlinde de aynı kıraat tercih edilerek, söz konusu âyet şöyle meâl edilmiştir: "Aylara ek yapmak, inkarcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkarcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar, (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helal, bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldığını meşru hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkarcılar topluluğunu doğru yola iletmez." (Karaman vd. 2016: 192)

Çantay, söz konusu âyetin ilgili bölümünü "Onunla, kâfirler, şaşırılır." şeklinde meâl ederek meçhul okuma şeklini ortaya

koymuştur. Kur'an yolu Meâlinde ise âyetin ilgili kısmı, "İnkarcıların daha da sapmasına yol açmaktadır." şeklinde meâl etmiştir. Bu mealde fiilin meçhul okunması meâle yansıtılmamıştır. Kur'an yolu Meâlinde bu fiil, "saptırılır veya şaşırtılır." şeklinde meçhul bir anlamla meâl edilmeliydi.

SONUÇ

Kıraat ihtilafları sonucu Kur'an ayetleri farklı vecihlerle okunabilmektedir. Ancak her âyette kıraat farklılıklarının mevcut olmaması, Kur'an metninin genel olarak ittifak edilen bir metin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kıraat farklılıkları bir realite olup, bu durum Kur'an'ın anlamıyla da ilgilidir.

Kıraatlar sonucu bazen ayetler farklı şekilde okunmuş, bu durum bazen ayetin anlamını etkilemiştir. Kur'an'ın farklı vecihlerle okunması sonucu bazı durumlarda âyetler anlam zenginliği kazanmıştır.

Kıraatlar sonucu âyetlerin farklı anlamlar ifade etmesi durumu, tefsir ve meâl eserlerine yansımıştır. Tefsir kitapları ve meâller okunduğu zaman, bu eserlerde kıraat farklılıkları sonucu bazen âyetlerin farklı şekillerde yorumlandığını gözlemek mümkündür. Bu açıdan Kıraat ilmi ve tefsir ilmi birbiriyle alakalı ilimlerdir. Kıraatlar tefsir ile ilişkisi açısından iki kısımda ele alınabilir:

a. Tefsirle alakası olmayan, manaya tesir etmeyen kıraatlar.

b. Tefsirle alakalı olan, manayı farklı açıdan etkileyen kıraatlar.

Kıraat farklılıklarının meâllere nasıl yansıdığını Hasan Basri Çantay Meâli ve Kur'an Yolu Meâli adlı eserleri inceleyerek belirlemeye çalıştık. Hasan Basri Çantay'ın meâli incelendiğinde, kıraat farklılıkları sonucu ortaya çıkan anlam zenginliğinin, bu meâle yansıdığını görmek mümkündür. O, âyetleri meâl ederken bazen söz konusu âyetteki kıraat farklılıklarını birlikte meâline yansıtacaktır. Bu durumda kıraatlardan birinin anlamını verdikten sonra parantez içinde ikinci kıraatın anlamını meâline yansıtacaktır.

Kur'an Yolu Meâlinde ise genellikle meâle bir kıraat tercih edilerek yansıtılmıştır.

Hasan Basri Çantay, âyetleri meâl ederken bazen ele aldığı âyeti bir kıraata göre meâl etmektedir. Bu durumda müellif ya bir kıraatı tercih ederek âyeti meâl etmiş veya diğer kıraat farklılıklarını ele alma gereği duymamıştır. Müellifimiz bazen Asım kıraatı dışındaki kıraatları tercih ederken, bazen de Asım kıraatını baz alarak diğer kıraatları âyetin manasına yansıtmamıştır. Kur'an Yolu Meâlinde de aynı durumu gözlemek mümkündür.

Hasan Basri Çantay'ın meâli incelendiği zaman, haber ve inşa şeklinde tezahür eden kıraat farklılıkları, fiillerin sülasî ve mezid kalıplarla okunması sonucu oluşan kıraat vecihleri, i'rabın değişmesi sonucu oluşan kıraat vecihleri vb. kıraat vecihlerinin sözkonusu meâle yansıdığı görülmektedir. Aynı durumun Kur'an Yolu Meâlinde olduğunu söyleyebiliriz.

Hasan Basri Çantay bazen Asım kıraatını tercih ederken, aynı ayette Kur'an Yolu Meâlinde Asım kıraatı tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bazen iki meâl farklı kıraatları göz önüne almıştır. Çoğunlukla Hasan Basri Çantay ile Kur'an Yolu Meâli aynı kıraatları tercih etmiştir.

Sonuç itibarıyla Hasan Basri Çantay ve Kur'an Yolu Meâli hazırlanırken kıraat farklılıkları sonucu ortaya çıkan anlamsal zenginlikten istifade edilmiş, az veya çok bu anlamsal zenginlik söz konusu meâllere yansıtılmıştır. Ancak Kur'an Yolu Meâlinde genellikle tek bir kıraatın göz önüne alınmasının bir eksiklik olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Muhammed, Ahmed Halid, Muhammed Halid Mansur. (2001). Mukaddimat fi'l-Kıraat, Ürdün: Daru Ammar.
- Al İsmail, Muhammed b. İsmail. (2000). İlmü'l-Kıraat, Riyad: Mektebetu't-Tevbe.
- Bazemül, Muhammed b. Ömer. (1413). el-

- Kıraat ve Eseruha fi't-Tefsir ve'l-Ahkam, b.y.y.
- Cerrahoğlu, İsmail. (1995). Tefsir Usulü, Ankara: t.d.v.y.
- Çetin, Ardurrahman. (2005). Kur'an-ı Kerimin İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar, İstanbul: Ensar Yay.
- Çantay, Hasan Basri. (2011). Kur'an-ı Hakim ve meâl-i Kerim, İstanbul.
- ed-Danî, Ebu Amr. (2010). et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb', Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hulusi Kılıç. (2005). Arap Dilbilgisi Sarf, İstanbul: Rağbet Yay.
- İbn Hişam. (2012). Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda, Beyrut: Daru'l-Fecr.
- İbn manzur, Lisanu'l Arab, Beyrut: Daru'l-Kütübil-İlmiyye, b.t.y.
- İbnu'l-Cezerî. (2005). Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ____ (2006). Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Karaçam, İsmail. (2012). Kur'an'ın Nüzulü ve Kıraati, İstanbul: İfav Yay.
- Karaman, Hayrettin Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. (2016) Kur'an Yolu meâli, İstanbul: D.İ.B.Y.
- Şaban Karasakal. (2013). Zuhuf Sûresi 43/77. Âyete Dair Bir Risale -Seyid Feyzullah Fındıkî'nin Takrirlerinden-Seyid Feyzullah Erzen, Jass, 6/3, Mart,.
- Muhaysin, Muhammed Salim. (1983). el-Kıraat ve Eseruha fi U'lumi'l-Arabiyye, Kahire.
- Subhî Salih. (2007). Mebahis fi U'lumi'l-Kur'an, Beyrut: Daru'l-İlm.
- Şimşek, Said. (2002). Kıraatların Kaynağı Problemi, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları IV, İstanbul: Ensar Yay.
- Taberî, Muhammed b. İbn Cerir, Camiu'l-Beyan A'n Te'vili Ayi'l-Kur'an, Beyrut: Daru'l-İhya, try.
- Ünal, Mehmet. (2005). Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü, İstanbul: Fecr yay.
- Yüksel, Ali Osman. (1996). İbnCezerî ve Tayyibetü'n-Nasr, İstanbul: İfav yay.
- ez-Zerkanî, Muhammed Abdulaziz (1990). Menahilu'l-İrfan fi 'Ulum'l-Kur'an, Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî.